

KALMÁR ÉVA

MŰ ÉS FORDÍTÁS. MŰFORDÍTÁS KÍNAIBÓL¹ A PRÓZAFORDÍTÁS NYELVI ÉS STILÁRIS PROBLÉMÁI

Szakfordítás és szépirodalmi mű

Műfordításról szólván legtöbbször *versfordítás* problémáit szokták taglalni, de ezúttal a prózai művek fordításának kérdéseit szeretném számba venni. A prózai mű átültetése egy másik nyelvre, jelesül kínaiból magyarra meglehetősen sokféle kérdést vet föl, nemcsak nyelvi természetűeket, hanem a kulturális távolságból adódó problémákat is.

Ami a prózafordítást illeti, ezzel kapcsolatban legtöbbször a *pontoság* igénye fogalmazódik meg. Ha szakszöveget fordít az ember, valóban a pontoság a legfontosabb, nem árt, ha az, aki fordít, ért az adott szakterülethez, de általában elég, ha szinte szóról szóra pontosan visszaadja egy-egy orvosi, jogi vagy például forgalomtechnikai vagy fűtéstechnológiai szöveg értelmét. A pontoság igényének megfelelni sem könnyű feladat, mert ha kínaiból fordít az ember, szembetalálja magát például azzal a problémával, hogy az európai nyelvekben mindenütt használatos latin vagy görög eredetű szakkifejezések a kínaiban nem használatosak, s ez nem könnyíti meg a fordító dolgát, mert neki rendszerint ilyen latin vagy görög eredetű szavakat kell használnia a magyar szövegben. (Olykor a kínai is használ ilyen kifejezéseket, csak hogy nem eredeti formájukban, hanem latinból vagy görögből szó szerint kínaira fordítva: non-steroid = *fēilèigùchún* 非类固醇, agrokémia = *nóngyèhuàxué* 农业化学).

De az irodalmi mű más. *Műfordításról* csak akkor beszélünk, ha irodalmi mű megszólaltatásáról van szó az eredetitől különböző nyelven, s akkor sok olyan kérdés merül fel, amely szakszöveg fordításánál nem elsőrendű szempont: sikerült-e az eredeti mű *stílusát* visszaadni? Megszólalt-e magyarul egy kínai regény vagy elbeszélés? Megszólította-e a magyar olvasót? (Egy irodalmi esten egyszer felolvastak egy novellát. Jelen volt a kínai író is, aki persze nem értett magyarul, amikor azonban a közönség némely részeknél felnevetett, megállapította: „ha nevetnek, nem lehet olyan rossz a fordítás.”) A mű-

¹ Ezen írás az ELTÉ-n 2013. november 27-én Csongor Barnabás 90. születésnapja alkalmából rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

fordításban a pontosság nem mindig célravezető, sokszor egyáltalán nem is lehet pontosan, szöveghűen fordítani. Modern fordításelméleti álláspont szerint nem az legfontosabb, hogy mondatról mondatra újrameséljük az eredeti művet egy másik nyelven, hanem hogy a fordító saját személyiségén átszűrve interpretálja az eredetit, olyanféleképpen, amiként a hangszeren játszó zenész a zene-művet a kotta alapján előadja, megszólaltatja.

A fordítás és a műfordítás összes problémája abból a zűrzavarból származik, amelyet *Bábel tornya*, e metafora jelent. Hogy mit is jelent, arra nézve pedig hadd idézzem Voltaire *Bábel* szócikkét a *Filozófiai abécéből*:

A hiúság minden időben hatalmas építményeket emelt. Hiúságból építették meg az emberek Bábel szépséges tornyát is: 'Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget érje és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész földnek színén.' A vállalkozás egy Péleg nevű férfi korában történt, aki is ötödik ük-atyájának tartotta a derék Noét. Az építészet és a járulékos mesterségek ezek szerint sokat fejlődtek öt nemzedék alatt. ... Nem tudom, miért állítja *Mózes első könyve*, hogy *Bábel* zűrzavart jelent, hiszen a keleti nyelvekben *Bá* jelentése: atya, *Bélé* pedig: Isten; Bábel Isten városa, szent város: a régiek minden székvárost így nevezték. Vitathatatlan azonban, hogy Bábel zűrzavart jelent, akár azért, mert az építők, miután nyolcvanezer zsidó láb magas tornyot emeltek, egész belezavarodtak, akár azért, mert a nyelvek zavarodtak össze; nyilvánvaló, hogy a németek azóta nem értik meg a kínaiakat, hiszen a tudós Bochart szerint napnál világosabb, hogy a kínai nyelv eredetileg azonos volt a felnémettel.²

Voltaire ironikus értelmezéséhez hozzátehetjük: a kínai akkor akár a magyarral is azonos lehetett.³ S ha még mindig azonos volna, nem volna gondunk vele, hogy miként szólaltassuk meg magyarul Konfuciuszt vagy Laozit, a kínai filozófia és orvoslás kanonikus műveit, a csodálatos kalandokat elbeszélő kínai regényeket, a fantasztikus novellákat, melyekben nehezen megnevezhető természetfeletti lények is szerepelnek, vagy éppen a különös mondatfűzéssel jeleskedő modern irodalmi alkotásokat. – De Bábelben a nyelvek összezavarodtak, és most ebben a Bábel teremtette zűrzavarban kell a fordítónak rendet teremtenie.

² Voltaire 1983: 57–58.

³ A 19. század végéig még igen elterjedt volt különféle, egymástól távoli nyelvek rokonítása egymással, pusztán egyes szóalakok hasonlósága alapján. Például a (máig pótolhatatlanul gazdag) Czuczor–Fogarasi szótár (*A magyar nyelv szótára*, 1862–1874) tele van a magyar szavak kínai eredeztetésének példáival.

A teljes mű: novella, regény

Amikor az ember fordít, hogy megértse az eredetit, előbb az eredeti nyelven (kínaiul) kell gondolkodnia. Amikor megértette, és már képszerűen, tapasztalatszerűen van a fejében a mű, nem nyelvi formájában, akkor leírhatja a maga nyelvén (a célnyelven: magyarul). Ha ragaszkodik az eredeti nyelvi formájához (például a mondatszerkezethez), vagy ragaszkodik az eredetiben megjelenő, magyarul leírható, de meg nem jeleníthető valósághoz, a fordítás idegenül hangzik, vagy rossz. (például: „A zsúpfedeles fogadócsarnok közepe az elköltözött lélektábláját megillető hely volt”⁴) A kínai valóságban sok olyasmi van, aminek magyarul nincs neve, vagy nem volt, amíg valamely fordító nem alkotott olyan nevet, kifejezést rá, amit a magyar olvasó elfogad. Ha mindent átszünk, mindent „magyarítunk”, elvész az eredeti íze (Kell-e „mandarin-kacsa-párral díszített paplan” helyett „gerlepárral díszített”-et írunk?). Ha viszont mindent meghagyunk „kínaiasnak”, képszerűen, bonyolult módon körülírjuk azt, amire nincs szavunk, akkor keresett, barokkos, idegen, egzotikus lesz a magyar szöveg, és az eredeti mű keresetlen stílusa teljesen elvész. Ezen lehetőségek között kell a fordítónak egyensúlyt találnia. Olykor sikerül magyar szót alkotni a magyarul nem létező kínai tárgyra vagy fogalomra. Csongor tanár úrnak köszönhetjük például a következő, immár magyar szavakat: *kettős-óra* = *shí* 時; *böjtös eledel* = *zhāi* 齋; *első, második...ötödik őrég* = *yī, èr, ...wǔ gēng* 一, 二。。。五更, *felhőbukfenc* = *yúntóu* 雲頭, *kilenc testnyílás* = *jiǔ qiào* 九竅, amelyek mind egy-egy kínai fogalom igen találó magyar megfelelői.

Sokszor nem elég egy-egy szó megfelelőjét megtalálunk. Egy különös tájat vagy szokást, egy életképet, egy csodás kalandot, egy szertartást és sok más hasonló jelenetet a kínai regényben gyakorta pergő, szójátékos, olykor rimes prózában ábrázolnak, sokszor pedig egymás után kétszer is megjeleníti az író: előbb prózában, azután versben. Ha ilyenkor csak pontosan fordítanánk, csak a prózát hagynánk meg, mindenképpen sokkal szegényebben jelenne meg az eredetihez hasonló kép, ráadásul nem élhetné át az olvasó a ritmussal és szófejtéssel tarkított élményt, amit az eredeti olvasása felidéz. Az európai regény hagyománya szerint e kettős leírás túlságosan hosszúra nyúlik, bonyolult, sok időre megszakítja a cselekmény menetét, és nem olyan természetes az európai olvasónak, mint a kínainak, aki – mivel a kínai regény eredetileg szóbeli elbeszélés volt, a piactereken adták elő mesemondók az összegyűlt közönségnek –

⁴ *Tángzhōng* 堂中 jelentése: a csarnokban vagy teremben a bejárattal szemben, a fő helyen elhelyezett kép, kalligráfia, szobor vagy tábla, itt: az elhunyt lélektáblája állt ezen a helyen.

igényli az ilyen hosszú leírást, mert ezáltal fogan meg a cselekmény színtere a képzeletében.

A nyugati fordítási hagyományban (valamennyi „nagy” nyelven is) a huszadik század utolsó harmadáig rendszerint kihagyták a leíró részek egy részét és a hosszú, hangulatfestő verseket a fordításból. Úgy vélték, bizonyára nem is teljesen alaptalanul, hogy a nyugati olvasó így könnyebben befogadhatja a regények számára amúgy is egzotikus világát. A magyar fordítások sem teljesek. Vagy azért, mert közvetítő nyelvből készültek, mint Cao Xueqin 曹雪芹 – Gao E 高鶚: *A vörös szoba álma* és Xiaoxiao sheng 笑笑生 álnevű ismeretlen szerző regénye, a *Szép asszonyok egy gazdag házban*; vagy mert a fordító vagy a kiadó a mű befogadásáról, lehetséges sikeréről a fentebbiekhez hasonlóan vélekedett. Csongor Barnabás tanár úr Wu Cheng'en 吳承恩 *Nyugati utazásának* első fejezetét teljes szöveggel lefordította, hogy az olvasónak fogalma legyen az eredeti stílusáról. S a további fejezetekben is sokszor megtaláljuk a versbe foglalt tájleírást, vagy éppen meditációt.

Az 1960-as, 1970-es évektől új érdeklődés támadt Nyugat-Európában és Amerikában a távol-keleti irodalmak iránt és újrafogalmazódtak a műfordítás alapelvei is. Ezért a nagy kínai (és japán) regényeket sorra újr fordították nyugati nyelvekre, immár filológiai alaposággal a teljes szöveget. Magyarul ez a vállalkozás még késik: talán majd ha egyszer újra érdeklődés támad Magyarországon is a klasszikus kínai kultúra világirodalmi mércével is kiemelkedő teljesítményei iránt...

Klasszikus nyelven, beszélt nyelven írott művek és mai regények, elbeszélések: különböznek-e a fordításban?

A kínai irodalom mintegy háromezer éves története során prózai művet hosszú évszázadokon át kizárólag „ékes” irodalmi nyelven (*wényán* 文言) írtak – hihetetlenül tömör, lakonikus stílusban, mely tele volt egy-két szavas utalásokkal régi művekre vagy történetekre, megértésükhöz a klasszikus kultúra alapos ismeretére és nyelvi-gondolkodásbéli találékonyságra volt szükség. A klasszikus esszé és elbeszélés mellett a kínai középkorban megjelent a beszélt nyelvű (*báihuà* 白话) elbeszélés is: születésekor szóbeli műfaj volt, az irodalmi nyelvű elbeszéléssel ellentétben közérthető és terjengős, szerteágazó szerkezetű; amikor leírták, írástudó-szerkesztők csiszolták e művek szövegét. A beszélt nyelvű elbeszélésből nőtt ki a kínai klasszikus regényirodalom. Modern nyelven csak a huszadik század elejétől írtak prózai műveket, de azóta csak elvétve akad író, aki visszatérne a klasszikus stílushoz vagy a korábbi beszélt nyelv írásmódjához. (Az élő nyelvben azonban nincs éles határ e három nyelvi réteg között, a mai nyelvbe is sok klasszikus nyelvű kifejezés ékelődik, de

nyelvtani szempontból, elsősorban a szintaxist tekintve a modern nyelvben mások a szabályok, mint a klasszikus kínaiban.)

Azért tartottam fontosnak mindezt elmondani, mert a fordításban tükröződnie kellene ezen nyelvi rétegeknek, ha valamiképpen vissza akarnánk adni a kínai stílus sokféleségét, tömörségét illetve terjedősségét. De nyugati nyelvű fordításokban nincsen különbség klasszikus vagy modern nyelven írott művek stílusa között, a magyarban sincs.

Akár az ókori kanonikus művekből, például Sima Qian 司馬遷 *Történeti feljegyzéseiből*, akár a 17–18. századi író, Pu Songling 蒲松齡 az eredetiben végtelenül tömör klasszikus nyelvű novelláiból, akár pedig 15–16. századi beszélt nyelvű elbeszélésekből vagy mai művekből készült a fordítás, a nyelvi stílus egyáltalán nem, vagy alig különbözik. Márpedig ha azonos stílusban fordítunk, nem lehet visszaadni például a beszélt nyelvű szövegbe iktatott klasszikus mondatok, részek sajátos ízét.

Még ha akarnánk, sem tudnánk magyarul olyan régies stílusban fordítani, mint a klasszikus kínai, az archaizálást tulajdonképpen csak jelezni lehet: műveltető igealakok használatával, néhány régies szóval, latinos mondatszerkezettel vagy közérthető latin szavak beiktatásával.

Csongor Barnabás fordításaiban rendszerint igen finom nyelvi-nyelvtani utalás jelzi, hogy egy-egy szövegrész stílusa a többihez képest emeltebb vagy régiesebb:

Ahogy a káosz meghasadt – *mondotta* a királyfi –, a könnyűből s tisztából lett az ég, a súlyosból s zavarosból lett a föld. Az ég tehát *tisztaságos* őszanyag *lévén*, az egék palotáit *tartván*, törvényes rend szerint fel nem szippantható. Mivelhogy azonban Szun Vu-kung a nyugatra *menendő* kínai barát *oltalmára volna* ezzel, illendő, hogy hatalmas jóságát valahogy segítsük, és így műve *sikeredjék*.⁵

Egy-egy pontosan használt névelő, egy-egy szokatlan, régies szó régies, patinás stílust kölcsönöz a szövegnek.

„Igen vár a mester, aztán majd *megkésünk*.”

„Mondd csak el szaporán, különben *elzsanakollak*”.

Ha egész elbeszéléseket próbálunk archaikus stílusban visszaadni, mint Tokaji Zsolt próbálkozott vele Pu Songling néhány rövid novelláját Heltai Gáspár stílusában fordítva le,⁶ magyarul nehezen olvasható írásművet hozunk létre. Ez megfelel ugyan az eredeti stílusának: a kínai szöveget is nehezen érti még az

⁵ Vu Cseng-en 1980: 420. (A kurzív kiemelés tőlem, K. É.)

⁶ Pu Songling 1997: 7–12.

anyanyelvi olvasó is, de mégis kérdéses, hogy ez-e a klasszikus kínai írásművek átültetésének királyi útja.

Kínai klasszikus regények magyarul

Shi Nai'an: *Vízparti történet*, Wu Cheng'en: *Nyugati utazás avagy a Majomkirály története* Csongor Barnabás fordításában

A nagy kínai beszélt nyelvű regények közül kettőnek a magyar átültetését vehetjük számba a magyar műfordítás-irodalom értékeiként. Shi Nai'an 施耐庵 *Vízparti történetének* és Wu Cheng'en *Nyugati utazásának* műfordítás szempontú elemzése meghaladná ezen írás lehetőségeit, ezért csak néhány példával szeretném illusztrálni, hogy Csongor Barnabás tanár úr miként oldott meg néhány nehéz helyet, amelyek a kínai kultúra mély ismeretét követelik meg a fordításban, és kiváló magyar nyelvi fantáziát feltételeznek.

A *Vízparti történet* cselekményének egyik fordulópontján a történet egyik főhőse, Song Jiang 宋江 (Szung Csiang), a Jókorjött Eső részegen „lázado” verset ír a fogadó falára. – A helybéli mandarin és a talpnyaló Huang Wenbing 黃文炳 (Huang Venping) között a versről zajló párbeszéd több eleme: az írásjegyek alakjáról és értelméről szóló rész, a mandarin apósának levelében említett gyermekvers sorainak áttételes értelmezése a fordítói leleményesség példája:

知府道：「卻是何等樣人寫下？」

Ki írhatta? (a lázado verset)

黃文炳回道：「相公，上面明題著姓名，道是『鄆城宋江作』。」

Itt van, kegyelmes uram, a végén: “A jüncsengi Szung Csiang műve.”

知府道：「這宋江卻是甚麼人？」

De ki ez az ember?

黃文炳道：「他分明寫著『不幸刺文雙頰，那堪配在江州』。眼見得只是個配軍，牢城營犯罪的囚徒。」

Itt van kegyelmes uram: „Ráróttak két orcámra szégyenbélyeget, a száműzött sors siralmát szenvedem”... nyilvánvalóan száműzött, egy fegyenc a táborból.

知府道：「量這個配軍，做得甚麼！」

No, ha csak egy rab, akkor nyugton lehetünk felőle! – nyugodott meg a mandarin

黃文炳道：「相公不可小覷了他。恰才相公所言尊府恩相家書說小兒謠言，正應在本人身上。」

Ne kicsinyeld le, kegyelmes uram! – kiáltotta Huang Ven-ping – Az a gyermekdal,⁷ amit a kancellár úr őkegyelmességének a levele említ, éppen órá vonatkozik.

知府道：「何以見得？」

Hát ezt honnét veszi kegyelmed? – csodálkozott a mandarin.

黃文炳道：「『耗國因家木』，耗散國家錢糧的人，必是『家』頭著個『木』字，明明是個『宋』字；

“Fahából jő országháborító”, nos, ha a *ház* írásjegyét a *fa* írásjegye fölé tesszük, az a Szung családnevet adja ki, az ő nevét!

第二句『刀兵點水工』，興起刀兵之人，水邊著個『工』字，明是個『江』字。這個人姓宋，名江，又作下反詩，明是天數，萬民有福。」

A második sorban pedig “A vízi mester, kardos-katonás”, persze, hogy karddal, katonával akar az országra támadni, s ha *víz* jegye mellé a *mester* jegyét tesszük, az Csiang, a versíró személyneve! Aztán itt van ez a lázadó vers is; világos a jóslat! Adjon az ég boldogságot népünknek! – fohászzkodott fel ájtatosan.

知府又問道：「何謂『縱橫三十六，播亂在山東』？」

De mit tesz az, hogy “A harminchat meg keresztül-kasul, Santungból lesz nagy felfordulás?” – akadékoskodott a mandarin.

黃文炳答道：「或是六六之年，或是六六之數；『播亂在山東』，今鄆城縣正是山東地方。這四句謠言，已都應了。」

Hát az hatszor hat év, vagy valaminek a száma – bizonytalankodott Huang Ven-ping – De nézd csak, kegyelmes uram – mondta izgatottan: – “Santungból lesz nagy felfordulás” Jüncseng az Santungban van! Egybevág a dologgal ez a négy sor is teljesen!⁸

⁷ 小兒謠言四句道：『耗國因家木，刀兵點水工。縱橫三十六，播亂在山東。』 *Az utcákon meg a gyermekek egy dalt énekelnek, azt, hogy: “Fahából jön országháborító. / A vízi mester, kardos-katonás, / A harminchat meg keresztül-kasul, / Santungból lesz nagy felfordulás.”*

⁸ Si Naj-an 1977: 143.

A fenti szövegrészben Huang Ven-ping saját ármányos céljainak megfelelően magyarázza a gyermekdalt. Itt az eredetihez ragaszkodó szöveghűség lehetlenné tenné a magyarázatban rejlő ártalmas félreértelmezés visszaadását. – E szövegrész arra is például szolgálhat, hogy a párbeszédben a beszélő személyét jelölő, a kínaiban mindig elől álló, „a mandarin mondta”, „Huang Ven-ping mondta” monotonitását miként lehet a magyarban feloldani.

A *Nyugati utazás* szövegéből a mennyei paripák elnevezésének sokszínű, különleges nyelvi fantáziát igénylő fordítását emelem ki:

止有天馬千匹。乃是：驊騮騏驎，騏驎織離；龍媒紫燕，挾翼驪驪；馱馱銀馱，馱裏飛黃；駒駉翻羽，赤兔超光；踰輝彌景，騰霧勝黃；追風絕地，飛奔霄；逸飄赤電，銅爵浮雲；驄瓏虎，絕塵紫鱗；-----

四極大宛，八駿九逸，千里絕群。此等良馬，一個個嘶風逐電精神壯，踏霧登雲氣力長。

Volt ott mennyei paripa ezer éppen: A Tarka Öszvér, Csodaló, Zöldfülű, Deres Fakó, Sárkánynőszte, Bíbor Fecske, Szárnyas Mén, Harmat Megeste, Hún Csödör, Ezüst Kanca, Tízezer Mérföldet Futó, Repülő Sárga Csikó, Pusztai Tarpán, Tollát Forгатó, Veres Nyúl, Fénnyel Suhanó, Cikázó Sugár, Ügető Hóka, Kődökön Szálló, Győzelmes Róka, Széllel Vágtázó, Földet Elhagyó, Szárnnyal Csapkodó, Égbe Futó, Vigan Lebegő, Vörös Mennykő, Rézkupa és Úszó Felhő, Tarka Kincs, Tigrissávós, Port Elrúgó, Pikkelyes Táltos, négy égtáj felől, messzi Fergánából, válogatott, remek paripák a javából. S ezek a pompás mének mind széllel nyerítenek, villámsebesek, csudás szépek, ködöt tapodnak, felhőbe hágnak, csodaerejük világot áthat.⁹

A nyelvi fantázián túl még az eredeti elszórt rímei is megjelennek a magyar szövegben.

Az, hogy a fordítás jó-e vagy sem, azon áll vagy bukik, hogy a teljes mű, a novella vagy regény stílusát sikerült-e újratemetni, egységessé tenni, a mű magyarul jól olvasható-e. Vajon gördülékeny, humoros, változékony, szükszavú vagy bőbeszédű, könnyen érthető vagy tekervényes? Vagyis hogy a magyar fordítás stílusa valamiképp visszaadja-e az eredeti mondandóját és atmoszféráját. Ez természetesen nemcsak a kínaiból készült fordítások stílusára vonatkozik, hanem minden műfordítására.

⁹ Vu Cseng-en 1980: 68.

Miben különbözik a modern regény a klasszikusoktól? – a fordítás szempontjából

A modern kínai regény formáját, szerkezetét, nyelvi rétegeit tekintve hasonló a nyugati irodalomban megszokott regényformához, és ritkán nyúl vissza a klasszikus hagyományhoz. Nincsenek versbetétek, a leírásokat prózában olvashatjuk; legtöbbször nincsenek csodás elemek, természetfölötti helyszínek és szereplők; a nyelv ritkán archaikus, rendszerint köznapi beszélt nyelv – annak minden buktatójával. De a mai kínai regény éppoly sokféle és sokféleképpen problematikus lehet, mint amiként a nyugati irodalom számtalan stílusában született művek azok. A mai kínai nyelv igen gyorsan változik, rengeteg összevonást, rövidítést tartalmaz (egy-egy fogalomnak vagy kifejezésnek csak az egyik felét mondják ki, írják le, a másikat ki kell találni, tájanként különbözőképpen neveznek növényeket, állatokat, a mindennapi életben használatos tárgyakat). De a szókincs furcsaságai eltörpülnek a kulturális és szemléletbeli távolságból adódó fordítási problémák mellett. Ami az eredetiben nem mulatságos, hanem természetes, azt semmiképp nem szabad úgy visszaadni, hogy a fordításban furcsasága miatt nevetségessé legyen. Egy-egy rövid utalást akár távoli, akár közelmúltbeli eseményekre érdemes kibontani, megmagyarázni, néhány szót, félmondatot beletoldva így a szövegbe, ez rendszerint nem töri meg az eredeti stílus ritmusát.

Mivel a kínai nyelvben nincs ragozás, az alany sokszori ismétlése gyakori. Például négy mondat egymás után így kezdődik: „A kis fekete öszvér...” Magyarul kopogósnak és feleslegesnek tűnik az alany ismétlése. De sokszor mégis a stílus része az ismétlés, van, hogy az eredetiben is hallatszik a kopogás, de nem monoton, nem unalmas. Ilyenkor a fordító mást nem tehet: a fülére hallgat, annyit visz át a magyar szövegbe e kopogásból, ami még nem teszi elfogadhatatlanul unalmassá az adott rész stílusát.

Az ismétlés általában is gyakori, kínaiul inkább erősíti, rögzíti az ismételt információt, magyarul azonban rosszul hangzik, ismétlés helyett a fordító változtatja az igét (az állítmányt), átfogalmazza a mondatot.

A kínai nevek fordításának kérdése

Angol, német vagy spanyol neveket egy regényben, hacsak nem beszélő nevek, manapság senkinek sem jutna eszébe lefordítani magyarra. De a klasszikus kínai regények magyar fordításában rendszerint Jáspis, Jáde, Gyöngyvirág, Drágakő és más hasonló nevekkal találkozunk. Való igaz: túl sok kínai név megerheli a magyar olvasó memóriáját, nem tudja megjegyezni a hasonlóan hangzó, két-három szótagos neveket. További probléma, hogy a kínai regényben, még a modernben is gyakran több neve bukkan fel egy-egy szereplőnek.

Ha pedig az összes nevet lefordítjuk, a jelzős szerkezetek, virágnevek sokszor édeskés, finomkodó hangulatot teremtenek, ami az eredetit meghamisítja.

A *Vízparti történetben* bravúrosan, nagy nyelvi fantáziával oldotta meg a fordító, Csongor tanár úr a nevek fordítását: szinte minden szereplő kínai nevén is, jelképes nevén is szerepel, de a fordításban az utóbbi többször fordul elő, így nem okoz zavart, az olvasó emlékezetében megragad Fekete Forgószél, Jókorjött Eső, Toronyhordozó, Sötétképű, Vereshajú Ördög, Kapubálvány, Aranszemű Párduc, Párduckoponya és a többi jó vitéz neve.

Olykor modern regényben is le kell fordítani a neveket, vagy a nevek egy részét, éppen azért, mert „beszélő” nevek: *Habókos Ren* (Han Shaogoung 韩少功: *Papapa*, Zombory Klára fordítása); *Istenikező Hetedik Li*; *Kisfekete* (Xu Xu: *Mestertolvajok és nagy rablók*, Kiss Marcell fordítása), *Li Akó*, *Yu Icce* (Mo Yan: *Szeszföld*, Kalmár Éva fordítása). A kínai névadási szokások miatt az elbeszélések sok szereplőjének neve okoz még fejtörést a fordítónak: egy családon belül ugyanaz az írásjegy szerepel a testvérek kétszótagú személynévének második jegyeként, az első különbözik, és bár nem beszélő névről van szó, a névadás jellemzi a testvéreket; a köznép körében sokszor név helyett csak sorszámnévvel jelölték az egy családon belül született gyermekeket: *Negyedik Liu*, *Hatodik Wang* stb. A férfiak egymást gyakran a vezetéknev elé tett *lǎo* 老 = ’öreg’, ’vén’ jelzővel szólítják meg, de a szereplő olykor egyáltalán nem vén, inkább ’öregem’ megszólítás felelne meg az eredetinek. A nőket pedig gyakorta *xiǎo* 小 = ’kicsi’, ’apró’ jelzővel illetik, tulajdonképpen megfelel a kicsinyítő képzőnek, csakhogy a kínai nevekhez, ha le nem fordítjuk, nem lehet magyar képzőt illeszteni. *Pici Lou*, vagy csak *kicsim* lehet belőle magyarul.

A neveken túl számtalan nyelvi buktatót kell a kínai irodalom fordítójának megoldania. Az alábbi példák csupa olyan szövegrészre vonatkoznak, amelyeket szó szerint nem lehet lefordítani. A közmondások vagy ahhoz hasonló szólások esetében vagy talál a fordító hasonló értelmű magyar mondást, vagy a kínai nyomán alkot egyet.¹⁰ Itt Csongor Barnabás két kiváló leleményét szeretném idézni:

火燒到身，各自去掃；蜂蠱入懷，隨即解衣。

*Hogy ha jön a tűzvész, maga veri el ki-ki magától, ha meg darázs vagy skorpió, hát csak kibújunk a testi ruhánkból.*¹¹

¹⁰ A kínai közmondások és szólások magyar megfelelőiből egész csokorra valót gyűjtött egybe Meng Chuande és Szeremi Anna, lásd Meng 2005: 110–125.

¹¹ Si Naj-an 1977: 205.

這個便沒甚麼阜絲麻線。

*Tiszta dolog, nincs kenderkóc a selyem közt.*¹²

Régi és mai művekben egyaránt számtalan négytagú metaforikus kifejezés, *chéngyǔ* 成語 színesíti a stílust. Némelyik mögött történelmi anekdota sejlik föl, mások találó jelzőként szerepelnek, vagy természetes módon részei a köznyelvnek. Mindegyik fordítása más-más elbánást igényel. Van, hogy érdemes megtartani a négyszavas, kötött kifejezést, még akkor is, ha terjedelmesség az ára. Máskor nem szabad, mivel maga a négyszavas kifejezés nagyon hétköznapi, és egyszerű szavak helyett áll, ha így kifejténé az ember, a szöveg fölöslegesen bonyolult lenne. Például:

miaoyu lianzhu 妙语连珠 – Egész gyöngysort lehetne fűzni a szebbnél szebb szavakból

peng dingzi 碰钉子 – akadályba ütközik.

mo ming qi miao 莫名其妙 – érthetetlen

jin nang miao ji 锦囊妙计 szó szerint 'brokát tokban csodás terv' – kiváló megoldást tartogat valamire.

kuai dao zhan luan 快刀斩乱麻 – Szó szerint: 'éles karddal vágja/töri a burjánzó kendert' – elvágja a gordiuszi csomót.

zhi gao qi yang 趾高气扬 – hetykén. Szó szerint: 'magas sarokkal (a.m. lábujjhegyen), széles kedvvel'

she zhang shou tu 设帐授徒 – tanít v. iskolát alapít. Kifejtve: Konfuciusz tanítványa a mester emlékére sátrat állíttatott, tanítványokat gyűjtött, hogy továbbadja a mester bölcsességét.

man tiao si li (de shenying) 慢条斯理 (的身影) – vézna, méla alak(ja)

A szójáték a modern és a régi kínai nyelvben egyaránt sokkal gyakoribb és természetesebb eszköz, mint a nyugati nyelvekben, mivel a kínaiiban rengeteg a homofon szó. Csak egyetlen példa, Mo Yan egyik regényének szereplőjéről mondja:

tā jiào Mǎhǔ, dàn Mǎhǔ bìng bú mǎhǔ.

他叫 马虎, 但 马虎 并不 马虎.

Lefordíthatatlan szójáték, de ma már nem illendő ezt lábjegyzetben megjegyezni, vagy megmagyarázni, hogy mit is jelent: Ma Hu: Ló-Tigris. Ez a szereplő nevének értelme, de az összetett szó közönséges értelme: *rendetlen, hanyag, lompos*. „Ma Hu vagyis Ló-Tigris egyáltalán nem volt ló-tigris, vagyis nem volt lompos”. Ezt így fordítani képtelenség. A kínaihoz hasonlóan szelle-

¹² Si Naj-an 1977: 340.

meset kell kitalálni úgy, hogy a pontosságot feladja az ember a szójáték kedvéért. Például: „Neve: Lompos, de Lompos nem volt lompos.” Vagy egy másik, az írásjegy formájából adódó szójáték:

他不悦地说。tā búyuèdi shuō

Mondta monotonul

Mondta lemondón

A fordítás nyelvi buktatói közé tartoznak a kínaiban rendkívül gyakori és színes hangutánzó szavak. Például: *dian-dian-bo-bo*, *ka-ka-zhi-zhi* (autó bukácsol az úton).

Magyarul sokkal kevesebb ilyen, tárgyakra, mozgásra vonatkozó hangutánzó szó akad, a magyar nyelv hangutánzó *igékben* gazdag. A fenti hangsor helyett: *döcögött-zötyögött*. Vagy: *dī-liù-liù-de* 滴溜溜地 – belegörög (a kosarába).

A kínai kultúra ismerete és a műfordítás

E pontnak kellene a legnagyobb teret szentelnem, mivel a műfordítás szempontjából a régi és mai kultúra tudása, régi és mai szokások, politikai jelszavak, rövidítések, rétegnyelvi kifejezések és rengeteg egyéb, a köznapi életben elsajátítható dolog ismerete nélkül nem készülhet hiteles fordítás – ebben a tekintetben a kínai nem különbözik más nyelvektől és kultúráktól, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy nagyobb a távolság közöttünk, mint ha szomszédjainkéhoz hasonlítjuk a magunk kultúráját.

Igen lényeges, még a mai életben és a mai nyelvben is jelenlévő különbség egyfajta *szemléletet* tükröz: mindarra, amit magamról, a saját házamról, sőt az országomról mondok, szerény, lekicsinylő, önbecsmérlő kifejezést illik használni, ellenben a partner, akivel beszélek, s az ő minden holmija, háza, országa kiváló, dicsérenivaló. A klasszikus nyelvben e beszédmód kötelező volt, nemcsak rangkülönbség esetén, hanem egyenlő rangúak között is. Természetesen a konfuciánus etika által meghatározott alá- fölérendeltségi viszonyok tükrözödtek e beszédmódban. Karlgren e beszédmód miatt mulatságos szituációba került írástudó történetének idézésével fejezte be a kínai nyelvről szóló tanulmányát immár közel száz évvel ezelőtt: A vendég legjobb ruhájában várakozik vendéglátójára. Közben megriaszt egy egeret a gerendán, az fellöki az olajos kancsót odafönn, az olaj pedig végigfolyik a vendég ruháján. Ebben a pillanatban belép a vendéglátó, s kölcsönös üdvözlések után a vendég így szabadkockizik: „Amint beléptem tiszteletreméltó házába, és letelepedtem tiszteletreméltó gerendája alá, vigyázatlanul megriasztottam tiszteletreméltó egerét, amely is elszaladt, és ráborította tiszteletreméltó olajoskannáját szegényes és említésre sem méltó ruházatomra, ez az oka annak, hogy ily megvetendő külsővel jele-

nek meg az ön tiszteletreméltó színe előtt.”¹³ A mai nyelvből ugyan már kikopott az önbecsmérlő, illetve dicsőítő kifejezések többsége, de e szemléletmód nem tűnt el. Ezért mai elbeszélések szövegében is gyakori olyan helyzet – túlzott szerénység, alázat, szolgálatkészség, a másik fél érdemein felüli dicsérete –, amelyet sokszor nem lehet változtatlanul lefordítani, mert nevetségessé tenné a szereplőket. Másfelől e szemléletmódnak a stíluson túlmutató jelentősége van a kínai életben, (a legendás kínai udvariasság egyik eleme) s ha semmit nem érzékeltetne a fordító belőle, meghamisítaná az eredeti művet.

A kínai írásbeli kultúra ismerete nélkül számtalan kifejezést meg sem értene a fordító. Ismét csak egyetlen példa: 为什么不小试牛刀? Szó szerint: *Miért nem próbálja meg picit a marha(nyúzós) kését?* Az eredeti: idézet Su Shi 11. századi költő verséből, ő pedig a kifejezést Konfuciusz *Beszélgetések és mondások* című klasszikus művéből vette. És még a *Zhuangzi* híres anekdotájára is utal, amelyben a mészáros oly könnyedén és tökéletesen darabol föl egy marhát, mintha zeneművet játszana, s közben a kése szinte nem érinti a húst és az inakat.— A „mészároskés” azonban magyarul nem a tehetséget, a mesterien használt eszközöket idézi, hanem a „hentesmunkát”. Ezért mást kellett találni helyette: *miért nem vág bele bátrabban, hiszen van hozzá míves vésője?*

A fordító olykor megpróbálja meghagyni az eredeti képet, és szíve szerint még jegyzetet is fűzne hozzá, mert sajnálja azt a gazdagságot, ami lefordíthatatlan, de mégis szeretné, ha anyanyelvi olvasói is részesülnének belőle. Nemcsak klasszikus művek, a mai irodalom is sokszor jegyzeteket követel. (Olykor még az eredetit is magyarázni kell az anyanyelvi olvasónak.) Ilyen nehezen érthető szavak és kifejezések ihlették a mai író, Han Shaogong 韩少功 *Ma Qiao szótár* című regényét, amely szinte kizárólag furcsa kifejezések magyarázatából áll.¹⁴

A műfordítás nehezen megoldható feladványai közül végül hadd idézzek egyet, amelyet Csongor tanár úr fordításának segítségével sikerült megoldanom:

想当年吃花和尚拳打遭青面兽刀杀的青草蛇张三泼皮牛二都在咱酒
国留下了后代...

Azt hiszem, minálunk lakik minden utóda annak, aki megismerte Tarka
Barát öklét, Sötétképű lándzsájával bökték Vízisikló a léhűtő a csavargó
Ökör Kettő és akárhány földön fekvő...¹⁵

Egyetlen mondatban a *Vízparti történet* című regény több kalandja besűrítve, kicsit elferdítve (hibásan idézve), közben rímel, egy szuszra kell kimondani...

¹³ Karlgren 1923: 110.

¹⁴ Magyarul Han 2009.

¹⁵ Mo 2013: 155–156.

Abban az angol nyelvű kötetben, melyben a legjelesebb angol-amerikai sinológusok és fordítók tanulmányai rendhagyó nézőpontból közelítenek a kínai-angol műfordítás problémáihoz, Eugene Eoyang professzor *Speaking in Tongues* című írásában úgy véli, hogy poszt-bábeli világ felé tartunk. Meghatározásában a Bábel előtti világban mindenki azonos nyelven beszélt, a bábeli világ az, ahol a népek egymás számára kölcsönösen érthetetlen nyelven beszélnek, s a poszt-bábeli világban különféle nyelvek léteznek ugyan, de sok olyan ember van, aki egynél több nyelven beszél, a nyelvek egyre többet vesznek át egymástól. A poszt-bábeli világban végül majd mindenki beszél mindenki más nyelvét.¹⁶ – A kínai ugyan akkor sem lesz azonos sem a felnémekkel, sem a magyarral, de ebben az utópisztikus világban majd nem lesz szükség műfordítókra.

* * *

Ez az esszé Csongor Barnabás tanár úr tiszteletére íródott, ezért elsősorban az ő műfordítói teljesítményéről szóltam, bár szerénytelenül hozzáfűztem valamit saját tapasztalataimból. A kínai klasszikus és modern széppróza magyarra fordításában még sokan szereztek érdemeket, valamennyi fordító felsorolása szinte lehetetlen. Tőkei Ferenc, Miklós Pál, Galla Endre, Ecsedy Ildikó, Polonyi Péter jártak előttem, s tehetséges fiatalok veszik át a stafétabotot.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Cao Hszüe-csin [Cao Xueqin 曹雪芹] – Kao O [Gao E 高鹗] 1959. *A vörös szoba álma I-II*. [Franz Kuhn rövidített német szövegéből ford. Lázár György, a versbetéteket ford. Szerdahelyi István, az előszót írta Tőkei Ferenc.] Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Eoyang, Eugene Chen 2003. „Speaking in Tongues: Translating Chinese Literature in a Post-Babelian Age.” In: „*Borrowed Plumage*”. *Polemical Essays on Translation. Approaches to Translation Studies*. Amsterdam – New York: Rodopi, 55–65.
- Han Shaogong 韩少功 2009. „Ma Qiao szótár.” [regényrészlet, ford. Zombory Klára] *Kalligram* 2009. december: 44–52.
- Karlgren, Bernhard 1923. *Sound and Symbol in Chinese*. London: Oxford University Press.
- Meng Chuande 孟传德 – Szeremi Anna 2005. *Magyarország, ahol élek – 我生活的匈牙利*. Budapest: [a szerző saját kiadása].
- Mo Yan 莫言 2013. *Szeszföld 酒国*. [Ford. Kalmár Éva.] Budapest: Noran Libro.
- Pu Szung-ling [Pu Songling 蒲松齡] 1997. *A templom démona*. [Ford. Tokaji Zsolt.] Budapest: Terebess Kiadó.

¹⁶ Eoyang 2003: 59.

- Si Naj-an [Shi Nai'an 施耐庵] 1961 (1977²). *Vízparti történet (Suj hu csuan) I-II.* [Ford., az előszót és a jegyzeteket írta Csongor Barnabás.] Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Szép asszonyok egy gazdag házban (Csin Ping Mej) [Jin Ping Mei]. Ismeretlen kínai szerző regénye a XVI. század végétől.* 1964. [Franz Kuhn német szövegéből ford. Mátrai Tamás, a verseket ford. Pór Judit, az utószót írta Tőkei Ferenc.] Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Voltaire 1983. *Filozófiai ábécé: Babel.* [Ford. Réz Pál.] Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Vu Cseng-en [Wu Cheng'en, 吳承恩] 1969. (1980²). *Nyugati utazás avagy a majomkirály története I-II.* [Ford., a jegyzeteket és a bevezetőt írta Csongor Barnabás.] Budapest: Európa Könyvkiadó.